

СУЧАСНІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ БОРЖНИКА (ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ) В ДОГОВОРАХ ОНЛАЙН КРЕДИТУВАННЯ

MODERN METHODS OF PROTECTING DEBTORS' RIGHTS (INDIVIDUALS) IN ONLINE LOAN AGREEMENTS

Богомолова В.С., аспірантка кафедри цивільного права
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті досліджуються сучасні методи захисту прав боржника в договорах онлайн кредитування, зосереджуючи увагу на викликах і можливостях, що виникають в умовах цифровізації фінансових послуг. Стаття починається з аналізу правового статусу боржника в онлайн кредитних правовідносинах, визначаючи ключові поняття та характеристики, які є важливими для розуміння правового становища боржника. Особливу увагу приділяється вивченню основних загроз і ризиків, з якими стикаються боржники в процесі онлайн кредитування, зокрема ризиків, пов'язаних з нечесними практиками кредиторів, відсутністю достатньої прозорості кредитних умов, проблемами захисту персональних даних, а також шахрайськими діями в цифровому середовищі.

У дослідженні також розглядається українське законодавство, яке регулює онлайн кредитування, та виявляються його слабкі місця, що потребують вдосконалення. Зокрема, авторка пропонує зміни до законодавства, які можуть підвищити рівень захисту прав боржника, такі як посилення вимог до прозорості умов кредитування, посилення відповідальності кредиторів за порушення прав боржників та запровадження більш ефективних механізмів захисту персональних даних.

Крім того, стаття аналізує правові позиції судів України щодо захисту прав боржників у договорах онлайн кредитування, що дозволяє краще зрозуміти поточну судову практику та її вплив на розвиток правової системи в цій сфері. Також авторка досліджує міжнародний досвід, зокрема директиви Європейського Союзу, що стосуються захисту прав споживачів у сфері кредитування, та аналізує можливості їхнього впровадження в Україні. Особливо виділено перспективи міжнародного співробітництва, яке може сприяти покращенню захисту прав боржників у договорах онлайн кредитування.

У висновках підкреслюється необхідність комплексного підходу до захисту прав боржників, який поєднує законодавчі ініціативи, судову практику та міжнародну співпрацю, що дозволить забезпечити більш ефективний захист прав фізичних осіб у договорах онлайн кредитування.

Ключові слова: онлайн кредитування, права боржника, захист споживачів, персональні дані, прозорість кредитних умов, міжнародний досвід.

This article explores modern methods of protecting the rights of debtors in online loan agreements, focusing on the challenges and opportunities arising from the digitalization of financial services. The article begins with an analysis of the legal status of the debtor in online lending relationships, defining key concepts and characteristics that are crucial for understanding the legal position of the debtor. Special attention is given to the study of the main threats and risks faced by debtors in the process of online lending, including risks related to unfair lender practices, lack of sufficient transparency of loan terms, issues of personal data protection, and fraudulent activities in the digital environment.

The study also examines Ukrainian legislation governing online lending and identifies its weaknesses that require improvement. Specifically, the author proposes legislative changes that could enhance the level of debtor protection, such as strengthening requirements for the transparency of loan terms, increasing creditor liability for violations of debtor rights, and introducing more effective mechanisms for personal data protection.

Additionally, the article analyzes the legal positions of Ukrainian courts regarding the protection of debtor rights in online loan agreements, providing insight into current judicial practices and their impact on the development of the legal system in this area. The author also examines international experience, particularly European Union directives on consumer protection in lending, and evaluates the potential for their implementation in Ukraine. The article highlights the prospects for international cooperation, which could contribute to improving debtor protection in online loan agreements.

The conclusions emphasize the need for a comprehensive approach to debtor protection that combines legislative initiatives, judicial practice, and international cooperation, which will ensure more effective protection of individual rights in online loan agreements.

Key words: online lending, debtor rights, consumer protection, personal data, transparency of loan terms, international experience.

Постановка проблеми. В сучасних умовах стрімкого розвитку технологій та глобалізації фінансових ринків все більше фізичних осіб звертаються до послуг онлайн кредитування. Поширення такого формату кредитування зумовлюється і об'єктивними життєвими обставинами, спочатку епідемія ковіду, потім введення воєнного стану на Україні. Однак, разом із зручністю та швидкістю отримання кредитів, виникають і нові ризики для боржників. У договорах онлайн кредитування особливої актуальності набувають питання захисту прав боржників, які часто стикаються з незаконним встановленням високих відсоткових ставок, недостатньою прозорістю умов договорів, недобросовісними практиками з боку кредиторів тощо. Таким чином, дослідження сучасних способів захисту прав боржника є важливим напрямом правових досліджень у сфері цивільного права.

Стан дослідження теми. Проблематика захисту прав боржника у договорах онлайн кредитування досліджувалася багатьма українськими та зарубіжними вченими. Зокрема, значний внесок у розробку цієї теми зробили такі вітчизняні науковці, як Є.О. Харитонов, І.В. Давидова, І.В. Спасибо-Фатеева, А.С. Громова,

О.М. Берназ-Лукавецька, Калітенко О.М. Однак, незважаючи на численні дослідження, питання ефективного захисту прав боржників в умовах цифрової економіки залишається актуальним і потребує подальшого наукового вивчення.

Мета статті. Метою цієї статті є здійснення комплексного аналізу сучасних способів захисту прав боржника (фізичної особи) у договорах онлайн кредитування. Зокрема, стаття спрямована на виявлення основних загроз та ризиків для боржників, на оцінку існуючих механізмів захисту їх прав, а також розробку рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кредитні правовідносини являють собою складний комплекс юридичних відносин, у яких беруть участь різні суб'єкти права. Боржник, як один із ключових учасників цих відносин, має специфічний правовий статус, що визначається нормами цивільного права України. Визначення поняття та ознак боржника у кредитних договорах є необхідним для чіткого розуміння прав та обов'язків сторін, а також для ефективного захисту прав боржника. Згідно з Цивільним кодексом України (далі – ЦКУ), боржник – це особа, яка зобов'язана

виконати на користь кредитора певну дію або утриматися від виконання певної дії (стаття 509 ЦКУ). У контексті кредитних правовідносин боржником є фізична або юридична особа, яка отримала кредитні кошти від кредитора та зобов'язана повернути їх відповідно до умов кредитного договору.

Спробуємо виділити основні ознаки боржника.

Першою з них слід назвати наявність зобов'язання. Боржник має юридичне зобов'язання перед кредитором щодо повернення отриманих кредитних коштів разом з відсотками, що нараховуються відповідно до умов договору. Це зобов'язання виникає з моменту укладення кредитного договору і триває до його повного виконання.

Другою з ознак можна назвати юридичну визначеність. Зобов'язання боржника чітко визначені у кредитному договорі, який регулює всі основні аспекти правовідносин: розмір кредиту, відсоткову ставку, строки та порядок повернення коштів, права та обов'язки сторін. Це забезпечує правову визначеність та передбачуваність правовідносин.

Далі звертає на себе увагу особистий характер зобов'язання. Зобов'язання боржника, як правило, мають особистий характер. Це означає, що боржник зобов'язаний виконати свої зобов'язання власними силами або за допомогою третіх осіб, якщо інше не передбачено договором або законом.

Наступною є фінансова відповідальність. Боржник несе фінансову відповідальність за невиконання або неналежне виконання своїх зобов'язань. Це може включати нарахування штрафів, пені або інших санкцій, передбачених договором або законодавством.

Виходячи з загальних засад цивільного права наступною ознакою можна назвати рівність правового статусу боржника. У кредитних правовідносинах боржник та кредитор мають бути рівноправними сторонами. Це означає, що жодна зі сторін не має переваг у правовому регулюванні відносин, і всі умови договору мають бути узгоджені на паритетних засадах (стаття 627 ЦКУ). Однак, як свідчить практика, на Україні часто кредитор (фінансова установа), користуючись низьким рівнем фінансової та правової грамотності населення займає переважне місце у відносинах кредитування та безпідставно диктує умови кредитного договору, яким не може протистояти боржник.

Боржник має права та обов'язки, які визначаються кредитним договором та чинним законодавством. Зокрема, боржник має право вимагати від кредитора надання повної інформації про умови кредиту, розміри платежів, а також право на захист своїх прав у разі порушення договору кредитором.

Законодавство України передбачає низку механізмів захисту прав боржника. Наприклад, Закон України «Про споживче кредитування» регулює питання надання інформації про кредит, права споживачів на дострокове погашення кредиту та інші аспекти, що захищають права споживачів-кредитоотримувачів. Законодавством встановлюються певні обмеження щодо відповідальності боржника. Наприклад, відповідно до статті 18 Закону України «Про захист прав споживачів», неустойка (штраф, пеня) за порушення зобов'язання щодо споживчого кредиту не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла на момент прострочення виконання зобов'язання.

Таким чином, поняття боржника у кредитних правовідносинах має важливе значення для забезпечення ефективного функціонування ринку кредитування. Основні ознаки боржника відображають його правовий статус, права та обов'язки, що визначаються кредитним договором та чинним законодавством України. Це сприяє правовій визначеності та захисту прав всіх учасників кредитних правовідносин, а також має забезпечувати баланс інтересів боржника та кредитора.

Договори онлайн кредитування, які стали популярними завдяки зручності та швидкості отримання фінансових ресурсів, водночас несуть в собі ряд загроз та ризиків для боржників. Визначення та аналіз цих ризиків є важливим для забезпечення правової захищеності споживачів фінансових послуг та підвищення стабільності кредитного ринку. Розглянемо детально основні загрози та ризики, з якими можуть стикнутися боржники в умовах сучасного онлайн кредитування.

Часто умови онлайн кредитування не є достатньо прозорими та зрозумілими для споживачів. Боржники можуть не отримати повної інформації про реальну вартість кредиту, приховані комісії, додаткові платежі та штрафи за прострочення. При цьому виникають наступні ризики: підвищення загальної вартості кредиту через додаткові комісії та штрафи, про які боржник не був належно поінформований; неправильне розуміння умов договору, що може призвести до невиконання зобов'язань та погіршення кредитної історії.

Онлайн кредити часто надаються за вищими відсотковими ставками порівняно з традиційними банківськими кредитами. Це пов'язано з високими ризиками для кредиторів та відсутністю забезпечення кредитів. При цьому виникає підвищене фінансове навантаження на боржника, що може призвести до його неплатоспроможності. Також збільшення загальної суми боргу через нарахування відсотків може стати непередбачуваним фінансовим тягарем для боржника.

Онлайн платформи кредитування збирають значні обсяги персональних даних споживачів, які можуть бути недостатньо захищені. Виникає можливість витоку персональних даних, що може призвести до фінансових втрат або шахрайства. Неправомірне використання персональних даних третіми особами, також може призвести до зловживань та порушення конфіденційності.

Законодавче регулювання онлайн кредитування може бути недостатньо розвиненим або таким, що не забезпечує належного захисту прав боржників. Відсутність ефективних правових механізмів захисту прав споживачів у разі спорів з кредиторами призводить до можливості зловживань з боку кредиторів, таких як нав'язування несправедливих умов договору або неправомірне стягнення боргу.

Як свідчить практика, онлайн середовище створює додаткові можливості для шахраїв, які можуть використовувати різні схеми для обману споживачів. При цьому виникають ризики втрати фінансових коштів через шахрайські дії та випадки зловживання персональними даними, що може призвести до фінансових та репутаційних втрат.

Агресивний маркетинг онлайн кредитів, який активно розвивається останнім часом, може створювати психологічний тиск на споживачів, спонукаючи їх до прийняття невважених фінансових рішень. Прийняття поспішних рішень щодо укладення кредитних договорів без достатнього аналізу умов та наслідків, потрапляння в кредитну пастку через постійне користування онлайн кредитами для покриття попередніх боргів є ризиками агресивного маркетингу.

Багато споживачів не мають достатнього фінансового та правового досвіду, щоб правильно оцінити ризики та умови онлайн кредитування внаслідок чого поширеними є випадки підписання кредитних договорів на невідповідних умовах через незнання правових аспектів, потрапляння в скрутну фінансову ситуацію через невміння управляти кредитними зобов'язаннями.

В онлайн середовищі можуть бути обмежені можливості для використання традиційних механізмів вирішення спорів, таких як суди або медіація. Внаслідок цього відбувається ускладнення процесу захисту прав споживачів у разі виникнення спорів з кредиторами, спостерігається відсутність належної правової підтримки та можливості відстоювання своїх прав.

Отже, сучасні способи онлайн кредитування несуть у собі значні ризики для боржників. Для їх мінімізації необхідно вдосконалити законодавче регулювання, підвищувати прозорість умов кредитування, забезпечувати захист персональних даних та права споживачів, а також впроваджувати освітні програми для підвищення фінансової та правової грамотності населення.

Для покращення ситуації та зменшення існуючих ризиків у сфері онлайн кредитування в Україні необхідно внести ряд змін до чинного законодавства. Ці зміни спрямовані на посилення захисту прав споживачів, підвищення прозорості умов кредитування та забезпечення ефективного нагляду за діяльністю кредитних установ. Нижче пропонуються основні напрями, в яких слід внести зміни до законодавства:

Підвищення прозорості умов кредитування. Введення обов'язкових вимог щодо розкриття всієї інформації про умови кредиту, включаючи реальну річну відсоткову ставку, всі комісії, платежі та штрафи. Заборона прихованих комісій та додаткових платежів, які не були належно розкриті споживачу до укладення договору.

Захист прав споживачів фінансових послуг. Встановлення механізмів для вирішення спорів між споживачами та кредиторами, включаючи обов'язкову медіацію перед зверненням до суду. Введення обмежень на максимальні розміри штрафів та пені за прострочення платежів. Заборона використання агресивного маркетингу та недобросовісної реклами кредитних продуктів.

Посилення захисту персональних даних: встановлення жорстких вимог до захисту персональних даних споживачів, які збираються онлайн платформами кредитування. Введення обов'язкових заходів щодо шифрування даних та інших технологій захисту інформації. Відповідальність за витік або неправомірне використання персональних даних, включаючи значні штрафи для порушників.

4. Підвищення фінансової та правової грамотності населення: включення до навчальних програм курсів з фінансової грамотності, які б охоплювали питання управління особистими фінансами, кредитування та захисту прав споживачів, проведення інформаційно-просвітницьких кампаній для підвищення обізнаності населення про ризики онлайн кредитування та способи їх уникнення.

Регулювання діяльності онлайн платформ кредитування: введення ліцензування для онлайн платформ кредитування з вимогою про дотримання певних стандартів та нормативних вимог, встановлення вимог до капіталізації та фінансової стійкості онлайн кредиторів, впровадження регулярного моніторингу та аудиту діяльності онлайн платформ кредитування для запобігання шахрайству та недобросовісним практикам.

Вдосконалення механізмів верифікації та автентифікації: ведення вимог до використання надійних методів верифікації та автентифікації споживачів при укладанні онлайн кредитних договорів, визнання електронних підписів та цифрових документів як рівноцінних паперовим документам для цілей укладення кредитних договорів, забезпечення правового регулювання використання смарт-контрактів та технологій блокчейн у сфері онлайн кредитування.

Посилення нагляду та контролю за діяльністю кредитних установ: розширення повноважень Національного банку України щодо нагляду за діяльністю не лише банків, але й небанківських фінансових установ, які займаються онлайн кредитуванням, введення обов'язкових звітів для онлайн платформ кредитування щодо їх фінансової діяльності та ризиків.

Проаналізувавши судові рішення в сфері онлайн кредитування можна виділити наступні основні аспекти щодо захисту прав боржника.

Недобросовісна практика кредиторів. Суд може визнавати недійсними умови договорів, що є несправедливими

для боржника, наприклад, надмірні штрафи та пені за прострочення платежів. Практика приховування реальної річної відсоткової ставки або додаткових платежів може бути підставою для суду для прийняття рішення на користь боржника. Рішення Верховного Суду України, де суд визнав умови договору, що передбачають надмірні штрафи та пені за прострочення платежів, несправедливими і такими, що порушують права споживача. Наприклад, справа № 757/61729/19-ц, де суд зменшив розмір пені, вважаючи його непропорційним до суми заборгованості.

Захист від недобросовісної реклами. Суд може визнавати кредитний договір недійсним, якщо реклама кредитних послуг була недобросовісною або вводила в оману споживача. Наприклад, справа № 310/7132/20, де суд визнав умови договору такими, що порушують права споживача через недобросовісну рекламу.

Персональні дані та захист конфіденційності. Судові рішення можуть стосуватися незаконного використання або розкриття персональних даних боржника, зокрема у випадках шахрайства з боку кредиторів. Наприклад, справа № 640/19457/19, де суд захистив права боржника на конфіденційність його персональних даних.

Права споживачів на інформацію. Випадки, коли кредитор не надав боржнику повну інформацію про умови кредитування, можуть призвести до судових рішень на користь боржника.

Принцип пропорційності та справедливості. Суд може застосовувати принцип пропорційності, зменшуючи розмір штрафів та пені до розумних меж, щоб уникнути надмірного фінансового тиску на боржника.

Для отримання детальніших і конкретних рішень, рекомендую звернутися до Єдиного державного реєстру судових рішень (<https://reyestr.court.gov.ua/>), використовуючи ключові слова, такі як «онлайн кредитування», «захист прав боржника», «недобросовісна реклама», «персональні дані».

На сьогоднішній день Європейський Союз має низку директив, які регулюють захист прав споживачів, включаючи захист прав боржників у кредитних правовідносинах. Так Директива 2008/48/ЄС встановлює загальні правила для споживчих кредитів, включаючи вимоги до прозорості інформації, яку кредитор повинен надати позичальнику до укладення договору, умови відмови від договору, а також вимоги до розкриття реальної річної процентної ставки (APR). Ця директива спрямована на забезпечення того, щоб споживачі мали повну інформацію перед укладенням кредитних договорів і були захищені від несправедливих умов.

Директива 2014/17/ЄС (Мортгеджна директива) регулює ринок кредитування на придбання житлової нерухомості. Вона встановлює вимоги щодо надання споживачам переддоговірної інформації, оцінки кредитоспроможності, а також права на дострокове погашення кредиту.

Директива 2011/83/ЄС в основному стосується дистанційної торгівлі, вона також має важливе значення для онлайн кредитування. Вона встановлює правила щодо відмови від договору, що може бути застосовано до онлайн кредитування, де укладення договору відбувається дистанційно.

Директива 2019/2161/ЄС спрямована на оновлення та зміцнення захисту прав споживачів у цифрову епоху, включаючи положення, що стосуються електронної комерції та цифрових договорів. Вона передбачає посилення прозорості умов договору та поліпшення механізмів захисту прав споживачів у цифрових середовищах.

Директива 2005/29/ЄС про недобросовісну комерційну практику підприємств на внутрішньому ринку (Директива про недобросовісну практику) регулює питання захисту споживачів від агресивних і оманливих комерційних практик, що можуть бути актуальними в контексті кредитування.

Ці директиви створюють загальну правову рамку, що забезпечує високий рівень захисту прав споживачів, включаючи боржників, у кредитних правовідносинах у межах ЄС. Їх імплементація в національне законодавство країн-членів ЄС забезпечує єдиний підхід до регулювання та захисту прав споживачів на всій території Союзу.

Міжнародне співробітництво є важливим аспектом забезпечення ефективного захисту прав боржника в умовах онлайн кредитування. Глобалізація фінансових ринків і розвиток цифрових технологій вимагають від національних урядів і міжнародних організацій спільних зусиль для створення ефективних механізмів захисту споживачів кредитних послуг. Нижче пропонуємо основні напрямки міжнародного співробітництва, які, на нашу думку, можуть сприяти захисту прав боржника в договорах онлайн кредитування.

Уніфікація законодавства та стандартів у сфері онлайн кредитування може значно підвищити рівень захисту прав боржників. Це передбачає розробку та впровадження єдиних міжнародних стандартів щодо прозорості умов кредитування, захисту персональних даних, боротьби з шахрайством та незаконними практиками. Міжнародні організації, такі як Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) і Європейський Союз, можуть відігравати важливу роль у цьому процесі, розробляючи відповідні рекомендації та директиви.

Ефективний регуляторний нагляд за діяльністю онлайн кредиторів є ключовим елементом захисту прав боржників. Міжнародне співробітництво у цій сфері може включати обмін інформацією між національними регуляторами, спільні перевірки діяльності фінансових установ, а також розробку спільних механізмів нагляду за діяльністю транскордонних кредиторів. Це дозволить забезпечити дотримання високих стандартів захисту прав споживачів та запобігти недобросовісним практикам.

Захист прав боржників в умовах онлайн кредитування неможливий без забезпечення високого рівня кібербезпеки. Міжнародна співпраця у цій сфері може включати обмін досвідом та найкращими практиками щодо захисту персональних даних, розробку спільних стандартів кібербезпеки, а також спільні заходи з виявлення та нейтралізації кіберзагроз. Такі ініціативи можуть допомогти знизити ризики шахрайства та неправомірного використання особистої інформації боржників.

Підвищення фінансової грамотності населення є важливим напрямком захисту прав боржників. Міжнародне співробітництво у цій сфері може включати проведення спільних освітніх кампаній, розробку інформаційних матеріалів та проведення тренінгів для споживачів кредитних послуг. Це дозволить боржникам краще розуміти свої права та обов'язки, оцінювати ризики та приймати зважені рішення щодо укладення кредитних договорів.

Міжнародні організації можуть сприяти розробці ефективних механізмів вирішення спорів та правового захисту

боржників. Це може включати створення міжнародних арбітражних судів, розробку спільних механізмів медіації та альтернативного вирішення спорів, а також надання правової допомоги споживачам кредитних послуг. Така співпраця дозволить забезпечити оперативне та справедливе вирішення спорів між боржниками та кредиторами.

З розвитком фінансових технологій (FinTech) виникають нові виклики та можливості для захисту прав боржників. Міжнародне співробітництво у цій сфері може включати гармонізацію підходів до регулювання діяльності фінтех-компаній, розробку спільних стандартів та правил, а також обмін досвідом та найкращими практиками. Це дозволить забезпечити безпеку та надійність фінансових технологій, а також захист прав споживачів.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження сучасних способів захисту прав боржника в договорах онлайн кредитування, можна зробити такі висновки:

Боржник у кредитних правовідносинах має специфічний правовий статус, визначений чинним законодавством України, що включає наявність зобов'язання, юридичну визначеність, особистий характер зобов'язань, фінансову відповідальність та рівність правового статусу сторін.

Сучасні договори онлайн кредитування, хоча й надають зручність і швидкість отримання фінансових ресурсів, супроводжуються значними ризиками для боржників. Це включає недостатню прозорість умов кредитування, підвищені відсоткові ставки, загрозу витоку персональних даних, недобросовісні практики кредиторів, агресивний маркетинг та інші негативні фактори, що можуть призвести до фінансових втрат і порушення прав боржника.

Існуюче законодавство не завжди забезпечує належний захист прав боржників у сфері онлайн кредитування. Необхідні зміни стосуються підвищення прозорості умов кредитування, захисту персональних даних, удосконалення механізмів вирішення спорів та посилення нагляду за діяльністю онлайн платформ.

Внесення змін до законодавства повинно бути спрямоване на підвищення прозорості умов кредитування, забезпечення захисту прав споживачів, включаючи обмеження розмірів штрафів та пені, посилення захисту персональних даних, впровадження механізмів медіації та розширення повноважень регуляторних органів.

Залучення міжнародного досвіду, зокрема в рамках Європейського Союзу, є важливим аспектом у вдосконаленні правового регулювання онлайн кредитування в Україні. Імплементація європейських директив та уніфікація законодавства може суттєво підвищити рівень захисту прав боржників і сприяти стабільності фінансової системи.

Таким чином, забезпечення належного захисту прав боржника в договорах онлайн кредитування вимагає комплексного підходу, що включає як вдосконалення національного законодавства, так і активне міжнародне співробітництво.

ЛІТЕРАТУРА:

- Харитонов Є. О. Інформаційні технології як виклик приватному праву / Є. О. Харитонов. *Цивілістика в інформаційному суспільстві*: матеріали Всеукр. кругл. столу (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / За заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2019. С. 5–8.
- Давидова І.В. Правочини та їх недійсність в інформаційному суспільстві: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2018. 486 с.; Давидова І. В. Правочин (договір) електронний. Енциклопедія соціогуманітарної інформології / коорд. проекту та заг. ред. проф. К. І. Беляков. Київ: Гельветика, 2020. Т. 1. С. 200–206.
- Спасибо-Фатеева І.В. Про спірність правової природи договору, факту його укладеності або чинності. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/download/7892/8110/23925>
- Громова О. О. До питання забезпечення виконання кредитного договору. Постановка наукової проблеми. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 60–64.
- Берназ-Лукавецька О. М. Он-лайн кредитування та його перспективи. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 26. С. 34–37.
- Калітенко О.М. До питання про перспективи розвитку договору онлайн кредитування в цифрову добу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 103–105.